

ТАРИХ, ФИЛОСОФИЯ

ӘОЖ 39(4/9); МҒТАР 03.61.91

<https://doi.org/10.47526/2023-4/2664-0686.31>Г. ПРИМКУЛОВА¹, Н. КАТТАБЕКОВА², Н. ӘБДІРАШИТ³¹тарих ғылымдарының кандидаты, доцентҚожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті
(Қазақстан, Түркістан қ.), e-mail: gaukar.primkulova@ayu.edu.kz²тарих ғылымдарының кандидаты,Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің доценті м.а.
(Қазақстан, Түркістан қ.), e-mail: nazygul.kattabekova@ayu.edu.kz³Ө. Жәнібеков атындағы Оңтүстік Қазақстан педагогикалық университетінің магистранты
(Қазақстан, Шымкент қ.), e-mail: nursezimabdirashit@mail.ruҚАЗАҚСТАН АУМАҒЫНДАҒЫ СУНАҚТАРДЫҢ
ЭТНИКАЛЫҚ ТАРИХЫ ЖӘНЕ ҚОНЫСТАНУЫ

Аңдатпа. Этнос тарихының шығу-тегі туралы мәселелерін қарастыруда кейбір этникалық, этнографиялық және басқа топтарды зерттеу ерекше маңызға ие. Атап айтқанда, бұл топтар этностың бір бөлігінің аумақтық бөлінуінің, қандай да бір басқа халықтың немесе оның бір бөлігінің ассимиляция процесінің аяқталмауының, бұрын болған рулық бөлінудің қалдықтарының, сондай-ақ халықтың белгілі бір бөлігінде ерекше этноәлеуметтік немесе этноконфессиялық мәртебенің (субэтникалық топ) болуының салдары болып табылады. Бұл мақалада дәстүрлі қазақ қоғамының ішінде тайпалық және жүздік жүйеге кірмейтін субэтникалық топ ретінде сунақтардың этногенезі мен негізгі орналасу аймақтары қарастырылады. Этнографиялық зерттеулерде осындай этнос түрлерінің әр түрлі рулардан, тайпалардан және тіпті халықтардан құралғаны, бірақ тілі, мәдениеті, шаруашылық-мәдени түрі бойынша қазақ этносына өте жақын болғаны көрсетіледі. Олардың этникалық құрамында түркі, иран, моңғол және басқа да этникалық компоненттер болғаны да анық.

Сунақтар – субэтникалық топ өкілдері ретінде қазіргі Қазақстанның оңтүстік бөлігінде тіркелген. Бұл халықтың кеңістікте нақты шоғырланған аумағы Сырдарияның орта ағысы болды. Сонымен қатар, сунақтар Қазақстанның оңтүстігін мекендеген басқа рулық құрылым өкілдері сияқты көшпелі өмір салтын ұстанбады.

Кілт сөздер: сунақтар, тайпа, этникалық топтар, жүздер, субэтнос, ассимиляция.

***Бізге дұрыс сілтеме жасаңыз:**

Примкулова Г., Каттабекова Н., Әбдірашит Н. Қазақстан аумағындағы сунақтардың этникалық тарихы және қоныстануы // *Ясауи университетінің хабаршысы*. – 2023. – №4 (130). – Б. 393–405. <https://doi.org/10.47526/2023-4/2664-0686.31>

***Cite us correctly:**

Primkulova G., Kattabekova N., Abdirashit N. Qazaqstan aumagyndagy sunaqtardyn etnikalyq tarihy jane qonystanuy [Ethnic History and Settlement of the Sunacks on the Territory of Kazakhstan] // *Iasauı universitetinin habarshysy*. – 2023. – №4 (130). – B. 393–405. <https://doi.org/10.47526/2023-4/2664-0686.31>

G. Primkulova¹, N. Kattabekova², N. Abdirashit³

¹*Candidate of Historical Sciences, Associate Professor
Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University
(Kazakhstan, Turkistan), e-mail: gaukar.primkulova@ayu.edu.kz*

²*Candidate of Historical Sciences, Associate Professor
of Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University
(Kazakhstan, Turkistan) e-mail: nazygul.kattabekova@ayu.edu.kz*

³*Master Student of O. Zhanibekov South Kazakhstan State Pedagogical University
(Kazakhstan, Shymkent), e-mail: nursezimabdirashit@mail.ru*

Ethnic History and Settlement of the Sunacks on the Territory of Kazakhstan

Abstract. Of particular importance when considering questions of the origin of the history of an ethnic group is the study of some ethnic, ethnographic, and other groups. In particular, these groups are a consequence of the territorial division of part of the ethnic group, the incompleteness of the process of assimilation of some other population or part of it, the remnants of a previously existing tribal division, as well as the presence of a special ethnosocial or ethnoconfessional status (subethnic group) of a certain part of the population. This article examines the ethnogenesis and main regions where the Sunaks are located as a subethnic group that is not included in the tribal and clan system of traditional Kazakh society. Ethnographic studies show that such ethnic groups consisted of different clans, tribes, and even peoples, but in language, culture, economic, and cultural type they were very close to the Kazakh ethnic group.

The Sunaks, as representatives of a subethnic group, inhabit the territory of modern southern Kazakhstan. The settlement area of the Sunaks was a clearly concentrated space - the middle stream of the Syr Darya. In addition, the Sunaks did not lead a nomadic lifestyle, like representatives of other tribal formations that inhabited the southern part of Kazakhstan.

Keywords: Sunaks, tribe, ethnic groups, zhuz, subethnic group, assimilation.

Г. Примкулова¹, Н. Каттабекова², Н. Абдирашит³

¹*кандидат исторических наук, доцент
Международный казахско-турецкий университет имени Ходжи Ахмеда Ясави
(Казахстан, г. Туркестан), e-mail: gaukar.primkulova@ayu.edu.kz*

²*кандидат исторических наук,
и.о. доцента Международного казахско-турецкого университета имени Ходжи Ахмеда Ясави
(Казахстан, г. Туркестан), e-mail: nazygul.kattabekova@ayu.edu.kz*

³*магистрант Южно-Казахстанского государственного педагогического университета
имени О. Жанибекова (Казахстан, г. Шымкент), e-mail: nursezimabdirashit@mail.ru*

Этническая история и расселение сунаков на территории Казахстана

Аннотация. Особое значение при рассмотрении вопросов происхождения истории этноса имеет изучение некоторых этнических, этнографических и других групп. В частности, эти группы являются следствием территориального деления части этноса, неполноты процесса ассимиляции какого-либо другого населения или его части, остатков ранее существовавшего родового деления, а также наличия особого этносоциального или этноконфессионального статуса (субэтнической группы) у определенной части населения. В данной статье рассматривается этногенез и основные регионы размещения сунаков как субэтнической группы, не входящих в племенную и родовую систему традиционного казахского общества. Этнографические исследования показывают, что такие этносы состояли из разных родов, племен и даже народов, но по языку, культуре, хозяйственно-

культурному типу были очень близки к казахскому этносу. Очевидно, что в их этническом составе были тюркские, иранские, монгольские и другие этнические компоненты.

Сунаки как представители субэтнической группы населяют территорию современного южного Казахстана. Территория расселения сунаков было четко сконцентрированным пространством – средний поток Сырдарьи. К тому же, сунаки не вели кочевой образ жизни, как представители других родовых образований, населявших южную часть Казахстана.

Ключевые слова: сунаки, племя, этнические группы, жузы, субэтнос, ассимиляция.

Кіріспе

Қазақ қоғамының дәстүрлі құрылымдық бірліктері – ру, жүз, патронимия – мұның бәрі қазақтардың этникалық бірегейлігі маңыздылығын растайтын этнографиялық және тарихи дереккөздер. Қазақтардың рулық бөлінуі осы құбылыстың табиғаты мен генезисіне қарамастан, өзгермейтін тарихи факт болып табылады [1, 15-б.].

Халықтардың этногенезі мен этникалық тарихын зерттеу деректері бойынша, рулық құрылым этностың қалыптаспауының дәлелі емес [2]. Басқаша айтқанда, көшпелі түркі халықтарында рулық құрылымның қалыптасуы географиялық ортаға, табиғи-климаттық және шаруашылықтың, экономикалық қызметтің ерекшеліктеріне байланысты болады.

Қазақ халқы этнологиялық ғылым тұрғысынан күрделі этникалық құрамы бар, бірақ сонымен бірге мәдени, тарихи, тілдік және басқа да аспектілерде біртұтас этнос болып табылатын қазіргі түркі тілдес халықтардың бірі ретінде айтарлықтай қызығушылық тудырады [3].

Қазақ халқының құрамында – жүз, ру ерекше топтары бөлінді, олар әдебиетте «таптар», «субэтникалық топтар», «рулар» және т.б. терминдермен аталып, қазақ халқының этникалық тұтастығын бұзбады. Мәселен, 1867 жылы Дала өлкесінің әкімшілік құрылымы мәселелері туралы біріккен комиссияның құжаттарының бірінде былай делінген: «Жергілікті жағдайлар мен халықтың тұрмыс-тіршілігінің қажеттілігін зерделеу комиссияны қырғыздардың (қазақтар) шығу тегі, сенім, тіл және өмір салты туралы мәліметтер бір халықты құрайтындығына сендірді, сондықтан, оларды тұтас басқару қажет» [4, 261-б.].

Ш. Уәлиханов қазақ құрылымын зерттеу мәселесі бойынша бірқатар ғылыми тұжырымдар жасап өтті. Қазақ қоғамындағы ноғай, қырғыз, қожалардың орны туралы, олардың жағдайына талдау жасап көрсетеді: «Қожалар ақ сүйекке жатпайды, бірақ олар тұлға ретінде сұлтандармен тең дәрежеде құрметтеледі, рухани, шарифат үкімдерін қатаң орындаушылардың және пайғамбардың ұрпақтары. Бұл қожалар Түркістан немесе Әзірет қаласында тұрады және қырғыздар арасында тараған» [5, 198-б.]. Ш. Уәлиханов қожалардың (сейіттердің) Шығыс Түркістандағы артықшылық жағдайын көрсетеді. Атап айтқанда, оларға өлім жазасы, дене жазасы қолданылмайды және олар барлық баждар мен салықтардан босатылған. Сейіттер әкімшіліктің басында, олар маңызды, тіпті дипломатиялық лауазымдарға бекітілген.

Қазақ халқының этникалық құрамы туралы мәселе революцияға дейінгі бірқатар ресейлік және кеңестік зерттеулердің объектісіне айналды. Сонымен қатар, бұл тақырып отандық этнология мен тарихтың дербес бағыты ретінде жүйелі түрде шамалап қамтылған. Бұл проблеманы толық зерделеу үшін: қазіргі тарихи және этнологиялық ғылымдардағы субэтникалық топтардың теориялық және методологиялық аспектілерін зерттеу; революцияға дейінгі ресейлік, кеңестік және қазіргі заманғы авторлардың еңбектерінде инокультуралық және шет тілді қазақтардың инкорпорацияланған және жүзге кірмейтін топтарын зерттеу ерекшеліктерін анықтау; белгілі хронологиялық уақыт кезеңінде Қазақстан аумағы бойынша жүзге кірмейтін топтардың қоныстануының негізгі ерекшеліктерін

сипаттау; қазақ халқының құрамындағы жүзге кірмейтін топтардың дамуының тарихи кезеңдерін жүйелі талдаулар жүргізу қажет.

Әр тарихи кезеңде қазақ халқының этникалық құрамында егеменді және этникалық тектес топтардан да басқалары тіркелген, олардың қатарына орыстар, сарттар, сунақтар мен қалмақтар жатады.

Зерттеу әдістері мен материалдар

Мақаланың тақырыбын зерттеу барысында талдау, синтез, салыстыру, диахрондық әдіс сияқты ғылыми әдістер қолданылды. Сондай-ақ, этникалық топ өзінің дәстүрлі мәдениетінде ерекшеліктердің болуымен сипатталады, ал субэтникалық топ мәдениет пен тілдегі ерекшеліктерден басқа, осы топ өкілдерінің белгілі бір топтық өзіндік санасының болуымен сипатталады. «Тайпалық» топтар деп белгіленген қазақ халқының этникалық топтары мәдениеті пен тілінде ерекшеліктерге ие емес. Қарастырылып отырған қазақ халқының құрамындағы этникалық топтарды белгілеу үшін ғылымда «инкорпорацияланған топтар» және «жүзге кірмейтін топтар» деген тіркес қолданылып келеді. Инкорпорацияланған топ белгілі бір кезеңде қандай да бір қазақ тұқымының құрамына кірген топ ретінде түсініледі, ал жоғары оқу орнынан тыс топ жүздер мен рулардан тыс қазақтардың ерекше тұқымын құраған егеменді (шет тілді) текті топ ретінде айқындалады [1, 5-б.].

XIX ғасырдың аяғы мен XX ғасырдың басындағы Дала өлкесінде жүргізілген экспедициялар материалдарында қазіргі Қазақстанның солтүстік, шығыс, орталық, оңтүстік-шығыс, оңтүстік және батыс аумақтарының жекелеген уездері мен облыстарының қазақ халқының этникалық құрамы туралы мәліметтер бар. Бұл дереккөздің маңыздылығы оларда қазақтың «руларының» атаулары нақты көрсетілген, олардың ішінде немесе жекелеген дербес рулар ретінде қырғыздар, түркімендер, татарлар, қалмақтар, қарақалпақтар және басқа да рулар тіркелген, олар осы уақытқа дейін қазақ этносының ажырамас бөлігі болып табылады.

Этникалық топтардың құрамын ғылыми тұрғыда зерделеу мәселесі бірнеше параметрлермен қарастырылады. Н.Т. Сауранбаева «Қазіргі қазақ тіліндегі диалектілер» атты зерттеуінде «қазақ ұлтының біртұтас тілін қалыптастыру процесі, ең алдымен, рулық-тайпалық диалектілердің ерекшеліктерін жою және жоғалтумен қатар жүрді... қазақ тілінің қазіргі диалектілік айырмашылықтарын біз XV ғасырдан кейін, яғни біртұтас қазақ ұлтының даму кезеңінде пайда болған құбылыс ретінде қарастырамыз. Олардың белгілері бойынша олар рулық тілдермен де, диалектілермен де сәйкес келмейді, сондай-ақ баяғыда қазақтардың рулық-тайпалық бөліністерімен өз мағынасын жоғалтқан.

Қазақ тілінің қазіргі диалектілік айырмашылықтары Қазақстанның кең аумағының әртүрлі аудандарындағы қазақ халқының жекелеген бөліктерінің қоғамдық-экономикалық және мәдени өмірінің ерекшеліктеріне байланысты» деп тұжырымдайды [6]. Қазақстандық ғылымда лингвомәдени критерий негізінде қазіргі қазақ этносының шеңберінде субэтностарды бөлу жеткілікті жаңа бағыт болып табылады. Қазақ тілі салыстырмалы түрде біртекті. Ұзақ уақыт бойы оның диалектизмі туралы пікір басым болды. «...Қырғыздар алып жатқан орасан зор кеңістікке қарамастан - олардың тілі, тіпті бір-бірінен ең алыс жерлерде де, толығымен дерлік бірдей», - деп жазды П. Мелиоранский (1897). Қазақ халқының әртүрлі топтарының тіліндегі ерекшеліктер рулық деңгейде бөліну көрінісі емес, аумақтық сипатқа ғана ие.

Талдау мен нәтижелер

Филология ғылымының докторы, профессор Ақселеу Сейдімбектің мәліметі бойынша қазақ халқының құрамында жүздік бөлікке кірмейтін 19 ру-тайпалар бар. Сунақтар сол жүздік бөлікке кірмейтін, сунақтың таңбасы жоқ деп кейбіреулер айтып жүргендей емес,

өзінің таңбасы, ұраны бар ру-тайпалардың бірі [7]. Ал, сол жүзге жатпайтын Сунақтар деген кім деген сауалға жауап беріп көрейік.

VII ғасырдың бірінші жартысында Араб түбегінде соңғы және Алланың ең сүйікті Пайғамбары Мұхаммед (оған Алланың салауаты мен сәлемі болсын) басшылығымен адамзат тарихында алғаш рет Ислам діні дүниеге келіп, Ислам мемлекеті құрылды. Мұхаммад Пайғамбар (оған Алланың салауаты мен сәлемі болсын) Ислам дінін халықтар арасында кең тарату мақсатында үгіт-насихат жұмыстарымен қатар, «Дін үшін қасиетті соғыс» ұранын жариялады. Бұл ұранға үн қосу әрбір мұсылманның басты міндетіне айналды. Яғни, әрбір мұсылман өзін-өзі құрбан етуге дайын болу, өзімен өзі күресіп, өзін жеңіп шығу керек болды. Сонымен қатар, бұл міндетті орындау үшін ислам дінін соғыссыз бейбіт жолмен тарату мақсатында дінді қабылдататын елдерге алдын ала үгіт-насихат жұмыстарын жүргізетін миссионерлер (ислам дінінің артықшылығын уағыздап, дінді бейбіт жолмен таратушылар) жіберу жөнінде шешім қабылданды.

Миссионерлер алдында араб түбегінен тыс жерлерге үй-жайын, туған-туысқандарын, елін өмір бақи осы дін үшін құрбан етіп, исламның шарифат жолдарын, қасиетті құранды, суннаны мүлтіксіз жете біліп, исламның жолдарын, талаптарын өз басы мейлінше таза ұстау, ислам дінін тарату үшін үгіт-насихат жүргізетін елдердің тілін үйреніп, әдет-ғұрпын, салтын, мәдениетін білу сияқты, тағы басқа да көптеген міндеттер тұрды.

Осы міндеттерді мойындап, мүмкін болғанша Ислам дінін соғыссыз, бейбіт жолмен, түсіндіріп, насихаттап, халықтың сеніміне ену жолымен мұсылмандыққа тарату мақсатында Араб түбегінен тыс, оның ішінде түркілер жеріне – Орта Азия мен қазіргі Оңтүстік Қазақстанға да миссионерлер жіберілген.

Ол туралы Сейіт-Омар Саттарұлы «Түркілер арасына «Ислам аша» келгендердің алғашқы легін Оңтүстік Қазақстан жеріне 651–655 жылдар көлемінде басқарып келген эзиздердің ішінде бірінші халиф Әбу Бәкір ас-Сыддық әулетінен Халид ибн Валид атты сахаба болған... Түркістан жеріне алғаш қадам басқандардың алғы шебінде болғандықтан «Ислам аша» келіп Түркістан топырағында, араб нәсілділерінің түпкілікті тұрғын болған қауымынан 150 жылдай бұрын келген деп есептеуге тура келеді» деп жазады [8]. Оңтүстік Қазақстан жеріне жібек жолы керуеншілеріне ілесіп, Ислам дінін жергілікті халықты насихаттап, тарату мақсатында құранды құшақтап келген әдепкі миссионерлер Сейіт- Омар Саттарұлы жазғанындай Мұхаммед Пайғамбардың (оған Алланың салауаты мен сәлемі болсын) ең сенімді серігі, шәкірті, әрі ең жақын досы, ол қайтыс болғаннан кейін бірінші халиф болған Әбу Бәкір ас-Сыддықтың сунна жолын ұстаушы ұрпақтары болған.

Сунна – Мұхаммад пайғамбарымыздың (оған Алланың салауаты мен сәлемі болсын) үлгі-өнегесі мен өсиетіне сай мұсылман дініндегі адамдар орындауға тиісті амалдар. Яғни, сунна Алла жолына берілген адамдардың орындауға тиісті іс әрекетінің ережесі. Шарифатта Құранмен қатар суннаны қолдану қажеттілігі Мұхаммед Пайғамбардың (оған Алланың салауаты мен сәлемі болсын) көзі тірісінде қолданылған. Әдепкі келген миссионерлер Әбу Бәкір ас-Сыддықтың ұрпақтары Сунна ағымындағы болғандықтан да өздерінің діни ұстанымын «Құдай – бір, Пайғамбар – хақ, Сунна – ақ», яғни Сунна жолы ең дұрыс жол деп, Сунна-ақ деген ұранмен келіп, ислам дінін уағыздаған. Ол заманда арабтардың мәдениеті мен әдебиеті рухани жан дүниелерінің байлығы жағынан жергілікті халықтан көш ілгері болатын. Келген миссионерлер өз қаржыларына мешіт, медресе салып, жергілікті халықты имандылыққа, адамгершілікке тәрбиелеген, жастарды медреседе тек ислам дінінің қағидаларын ғана оқытпай, сонымен қатар математика, медицина, география, т.б. ғылым салаларын да оқытып, сауатын ашумен айналысқан.

Сунақ этимологиясы. Сунақ сөзіне ұқсас «Суннах» атауы мұсылмандықтың алғашқы таралу жылдарында атала бастаған. Ислам діні әдепкі басталған тұста Пайғамбар (оған Алланың салауаты мен сәлемі болсын) мұсылмандардың мұсылман еместерден сыртқы

бейнесінің де айырмашылығы болғанын қалаған. Әлемге әйгілі мұсылман теолог ғалымы Маулана Саийид Абуль Ала Маудиди «Суннах» деп мұсылман еместердің арасында тұратын мұсылмандар өздерінің кимімен мұсылман екендігін білдіретінін атайды. Яғни, «Суннах» сөзінің Араб халқында Мұхаммед (оған Алланың салауаты мен сәлемі болсын) тұсында қалыптасқан. Бұл сөз Араб, Қазақ, Орта Азия халықтары арасында ғана кең тарамай, Кіші Азия, Пәкістан, Ауғанстан мен Кашмир жерлерінде де белгілі болған.

«Суннах» сөзінің кең таралуына байланыстырып, кейбір басылымдарда «Сунақ» деген осы «Суннах» деген сөзден шыққан деп жүрсе, енді біреулер «Сунақ» атауы Әбу Бәкір ас-Сыддық Медине қаласының жанында «Сунх» деген жерде тұрған, сол жердің атына сәйкестендіріп, «Сунақ» атауы шыққан деп айтып жүргендері шындыққа жанаспайды. Оның дәлелі: Біріншіден, егер мұсылмандарды мұсылман еместерден киіміне қарап ажыратып «Сунақ» дейтін болса, Араб түбегінен басқа жақта тұратын мұсылмандарды, немесе сунақтар сияқты қазақ жеріне араб жерінен келген қожаларды неге «Сунақ» деген? Екіншіден, Әбу Бәкір ас-Сыддықтан тараған Қазақстандағы қожаларды, немесе Еділ бойындағы, Кавказдағы ұрпақтарын неге «Сунақ» деген? Олай болмағаны «Сунақ» атауы «Суннах» деген де, «Сунх» деген де сөздерден шықпаған. Әдепкі миссионерлер Сунна-ақ деген ұранмен келген.

Сунна-ақ, арабша «Әһлі Сунна», яғни, «сунналық адамдар» деген сөз. Сунна-ақ ұранымен келген миссионерлер ислам дінін уағыздаумен айналысқандықтан жергілікті халық оларды әдепкі кезде ұрандарына сәйкес «сунна-ақтар» деп атаған. «Сунна ақтар» деген сөз келе-келе ұлт тілінің үндестік заңына сәйкес қысқарып, «Сунақ» сөзіне айналып, дін таратуға келген миссионерлерді бұрынғыдай Сунна-ақтар демей, Сунақтар дейтін болған. Яғни, Сунақ атауы Сунна сөзінен шыққан. Ол туралы «Сунна мен Сунақ сөздерінің мағынасы бір екендігін әлемге әйгілі мұсылмандардың теолог ғалымы Мауләна Саийид Абуль Ала Маудидидің 1929 жылы Азам Гархтың «Ма ариф» журналында жазғанынан да көре аламыз [9].

Қазақ жеріне қожалардан 150 жылдай бұрын келіп, алғашқы Ислам дінін таратушы Сунниттерді жергілікті халықтар оларды ұрандарына сай Сунна-ақтар десе, ол келе-келе Сунақтар атауына айналған. Сунақ атауы – қазақ жеріне Ислам дінін таратуға бірінші келген миссионерлер сунниттер деген ұғымды береді. Яғни, жергілікті халық арасында «Сунақ» атауы «Қожа» атауынан бір жарым ғасырдай бұрын пайда болған. Сунақтар Алланың және Құранның хақтығын, Сунна жолын тілмен мойындаумен емес жүрекпен қабылдап иман келтіру адамды мұсылман санауға жеткілікті деп, жергілікті халықтың салт-дәстіріне, әдет-ғұрпына, шаруашылықтарын бұрынғыша жүргізулеріне қарсылық жасамаған. Ислам дінін уағыздап, оның бар артықшылығына халықтың көзін жеткізумен, халықтың сауатын ашу арқылы ислам дінін жергілікті халықтың санасына құйып, оларды ислам дінін қабылдауға шақырған. Бірақ дінді қабылдауды мәжбүрлемеген, әркім өзінің қалауымен қабылдаған.

Реті келгенде айта кеткен артық болмас, арабтар ондаған мың әскермен келіп, қазақ жеріндегі жергілікті халықты ислам дінін қабылдаттырып, оларды билеп-төстегеннен кейін ғана онда да келген арабтардың барлығы емес, тек Пайғамбарымыздың (с.ғ.с.) ең жақын көмекшілері, ізбасарлары Абу Бәкір ас-Сыддық, Омар, Оспан, Әзіреті Әлінің ұрпақтары ғана әдепкіде «Қожа» деген қауым (топ) болып, кейін ру болып қалыптасқан. Сунақтар Абу Бәкір ас-Сыддықтың ұрпақтары болғандықтан олар да «Қожа» қауымына жатқан. Бірақ сунақтар «Қожа» атауын сақтау тәртібін сақтамағандықтан XV ғасырдың аяқ кезінен бастап өз еркімен «Қожа» атауынан бас тартып, өзінің миссионер кезіндегі «Сунақ» атауын сақтап қалған.

Сунақтардың Мұхаммад (оған Алланың салауаты мен сәлемі болсын) пайғамбардан кейінгі бірінші Халиф Абу Бәкір ас-Сыддықтан тарайтынын Араб әрпімен парсы тілінде жазылған шежіресі Алматыдағы Қазақстан Республикасының Ұлттық кітапханасының сирек кездесетін құжаттарды сақтайтын Сирек қор бөлімінде сақтаулы. Осы шежірені парсы

тілінен қазақ тіліне аударған әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университетінің Шығыстану факультеті «Жазба Жәдігер және Рухани Мұра» ғылыми-зерттеу орталығының директоры, филология ғылымының кандидаты араб, парсы, түркі тілдерін жетік меңгерген маман доцент Зұбайда Шадкам айым былай деп жазады: «Сирек қор бөліміндегі Сығнақи шежіресінің түп нұсқасы біз үшін құнды деректердің бірі. Шежіре парсы тілінде. Ұзындығы 2,5 метр, ені 27 см. 130 жол. Орта Азия қағазына жазылған. Шежіре шеттері жыртылған тозған. Ең соңында 6 мөр және шежірені толықтыратын мәліметтер жазылған. Шежіре мәтінінде 1215 және 1250 жылдары һижри күнтізбемен кездеседі. Ал шежіренің соңында 1277 жылы жазылып тұр. Шежіренің жыртылған жерлері жабыстырылып, жамалғанда жолдары араласып кеткен. Кейбір жерлерде сиясы өшкендіктен сөздер нақты оқылмайды. Мәтіннің басында «осы қасиетті шежіре түпнұсқадан көшірілді» деп жазылған.

Ал дін таратушы алғашқы миссионерлер Әбу Бәкір ас-Сыддықтың ұрпағы қазақ жеріне VII ғасырдың әдепкі жартысында, яғни араб әскерлерінен 150 жылға жақын бұрын келген. Ислам өзінің ықпалы жүрген барлық жерге тек қана күшпен енбеген, араб әскерлерін басқарған Пайғамбар мен оның ізбасарлары сахабалардың қолында алдымен құдай сөзі сенімді идеология – Құран болды. Бисмиллә... Бисмилләһир Рахманир Рахим! Яғни, мейірімді де қайырымды Алланың атымен деген тіркес талайлардың басын игізіп, санасын оятты. Сөз жоқ, сол заманда арабтар мәдениеті мен әдебиеті рухани жан дүниелерінің байлығы жағынан өздері күшпен де, діни ықпалмен (үгітпен) де илкітіріп алған халықтарынан көш ілгері тұрған болатын.

Қаншама күшті, сан жағынан көп болса да мәдениеті төмен дәреке халық өзінен мәдениеті, түсінігі, рухани жан дүниелерінің байлығы, өмірге көзқарасы жоғары халықты ешқашан ұстап тұра алмайды. Кешегі құдіретті КСРО-ның ыдырауының бір себебінің өзі де осында жатыр. Міне, Исламды сенім етіп ұстаған Сейхундарияның жағалауына келген арабтармен бірге Құрандарын көтеріп алғашқы төрт халифтің біреуі Әбу Бәкірдің ұрпақтары да жетті» дейді. Одан әрі Өмірзақ мырза: «Бабамыз Әбу Насыр әл-Фараби араб тілін үйреніп, сунна жолын қуушы Әбу Бәкірдің ұрпақтары алғаш рет ашқан Отырар кітапханасынан сусындап үлкен білім алып, сол замандағы ғылымның барлық саласына осы кітапхана арқылы жас шағында ақ хабардар болған еді.

Һисамиддин (Сунақ ата) Отырардың кітапханасын басқарған соңғы ғұлама. Ол өлген соң 20 жылдан кейін Қайырханның тұсында Отырар қаласы жермен жексен болып, дүние жүзіндегі ең бай осындағы кітапхана өртеніп кетті. Заманында Александрия кітапханасымен қатар деп есептелетін осы бір ғажайып білім ордасының байлығына таңғалмауға болмайды. Александрия кітапханасы да, Отырар кітапханасы да бір сенімдегі діндес, ділдес, ұрандас мемлекеттердікі араб мәдениетінің, өркениетінің жемісі еді. Отырарда батыс пен шығыстың рухани байланысының тоғысуы заңды құбылыс. Олай болуына себепші әр әңгімесінің басында Аллаһу Акбар, Аллаһу Акбар! - арабшасы, Аллаһ ең ұлы, Аллаһ құдіретті деп айтатын Әбу Бәкір халифтің ұрпақтары батыс пен шығысқа, терістік пен түстікке аттанған керуен басшыларына барған елдерінен кітаптар әкеліп отыруды тапсырған» - дейді. Расында автордың айтуынша, әсіресе кітапхананың аса баюы әрі сунна ілімінің түркі тайпаларында күшеюі Һисамиддиннің тұсына дәл келсе керек.

Тағы да Өмірзақ Жолымбетов: Көзі тірісінде сунна жолын насихаттаушы, сунна мәзһабын қуушылардың атасы атанған Сунақ-ата (Һисамиддин-Мәлік) Сыр бойына білім шамшырағын жаққан ұлы ғұламалардың бірі. Ол кісі сонымен қатар көптеген кітаптарды көне түрік тілінен аударып, артына даналық ойлар, ұлағатты сөздер қалдырған адам болуға тиіс. Бала кезімізде Сунақ ата бабамыз үй депті, бүй депті деген сөздерді естуші едік. Сол естігендеріміз осы кітаптардың үзінділері болуға тиіс. Осы үзінділердің ел арасында әлі күнге дейін болуы ықтимал.

Көреген әулиенің «Нихая» атты екі томдық кітабы болғандығын Түркістан өлкесінің тарихын зерттеген орыс ғалымдарының еңбектерінен кездестірдік. Бұл кітап Санкт-Петербург, Мәскеу, Түркия, Египет, Еуропа елдерінің кітапханаларынан табылып қалуы мүмкін (әзірге Түрік елінен, Ташкенттен табылды). Кешегі коммунистік сенімге иланып тегі Төре, Қожа, Сунақ болған инабатты қазақ азаматтары қудаланған жылдары бұл сөздердің көбісі ұмытылды немесе басқа билер мен шешендердің аузына апарып телінді. Артына: Жақсыға шарапатым тиер, Шарапатым тиген көгеріп өсіп-өнер. Жаманға кесапатым тиер, Кесапатым тиген кесір болар, Кесір болмаса есір болар-деген ұлағатты сөз қалдырған адамның рухани дүниесінің биіктігіне, қасиеттілігіне күмәндануға бола ма?

Тарих пен уақыт дауылына талай ғасырлар бойы төтеп беріп, бүгінгі ұрпаққа жеткен кемеңгер адамның Қызылорда облысы, Жаңақорған ауданындағы кесенесін, оның намысшыл ұрпақтары қайта тұрғызып, болашаққа табыстады. Өздерінің бүгінгі күні қазақтанған қазақ халқының ұлы болғанын мақтан тұтатын сунақтармен бірге осы ескерткішті қалпына келтіруге жергілікті Қоңырат, Қыпшақ, Қаңлы, Дулат, Әлім тағы басқа да бабаларымыздың ұрпақтары бір жағадан бас, бір жеңнен қол шығарып атсалысты. Көнеден қалған кемеңгердің алдында бас ию деген сөздің мәнісі осы», - дейді қазақ радиосынан берілген «Біздің радио-шежіре» бағдарламасынан Сунақ-ата (Һисамиддин) атты хабарында белгілі журналист-жазушы Өмірзақ Жолымбетов мырза.

Һисамиддин-Сунақ-атаның баласы Сүлеймен Мәулене лақап аты Әбу Сүлеймен - Әли Қожа ата ел аузындағы мәліметтерге қарағанда ақын болған, өкінішке орай оның шығармалары сақталынбаған. Ол 11 медресе ұстап, жастарға білім берумен шұғылданған, әулие адам болған. Қабірі Түркістанда, қабірінің басына үлкен кесене салынған шырақшысы бар ол кісіге зиярат етіп, осы кезге дейін адамдар барып тұрады. Шежіре дерегі бойынша оның үш ұлы болған. Әбіл Әзиз Мавлави, Ахмет Қожаата Қаршки, Мавлоно Зияддин қожа Сунақ-атаның немересі ғұлама ғалым болған. Сунақ-атаның бесінші ұрпағы Дарбіш Әлі Шайх Сығнақи сауатты, білімді, озық ойлы елге қадірлі адам болған.

Дарбіш Әлі Шайх Сығнақидың тұсында ұлы қолбасшы Әмір Темір Түркістанда Қожа Ахмет Яссауиге арнап 1396-1398 жылдары үлкен күмбезді ескерткіш салған. Бірақ құрылысшыларды Самарқандағы Бибі ханым мешітін (1399–1404) салуға жіберуіне байланысты кіре берісінің сырт қабырғаларын көк таспен көмкеру жұмыстары бітпей қалған. Сол салынған ғимаратты күтіп ұстаушысы – шырақшысы сунақтар болған. Әмір Темір салынған ғимаратты күтіп ұстауды қамтамасыз ету мақсатында ғимараттың меншігіне және оны күтіп ұстаушы сунақтардың меншігіне тұрақты пайдалануға жер, су көздерін, басқа да мүліктерді бөліп, бекітіп берген.

Ол туралы Шаһизында Қарақожаұлы: «Даңқы шыққан ғимараттарды құрушы және мемлекеттерді мойынсындырушы, Алла Тағаладан қолдау тапқан ұлы әмір, яғни Әмір Темір көреген. Алла Тағала оның мүлкін және жанын түрлі зияннан сақтасын, діни үгіт-насихат сұлтаны, әділет жақтаушысы, келешек тірегі және білімділер данасы мырза Қожа Ахмет Яссауи рахматуллахи алайхының қабірінің үстіне зәулім және сәулетті бір күмбез (ғимарат) салдырды. Содан соң аты аталған ұлы Әмір вақфпен (басқа да ғимараттардың тірлігін қамтамасыз ету үшін арнайы жер, су көздері және басқа мүліктер) бөлгізді және біреулер жоғарыда арнайы бөлінген жер, су көздеріне және басқа мүліктерге жаман ниетпен зұлымдық қылса, ондай жағдайда ол қиямет күнінде бұл жаман ісі үшін шерменде болады, - деп ескерту жасады.

Кейін аты аталған мырза Дарбіш Әли Шайх Сығнақиды Қожа Ахмет Яссауидің құддиси Сирраху мешітінің хатшылығына лайық көріп, оны хатшылық лауазымына бекітті. Және осыдан кейінде бұл жұмыс оның Салих әулеттері тарапынан қабыл алынып, әрқашан оның қолында болсын - деп жарлық етті. ...Қарабұлақтан келетін Қаратас және Санирдо бұлақ және... Көктас бұлағынан келетін Меш және Қызылқия және бұлардан басқа тағы да

Бұлдырық, Асаршық Жылмақақ арықтары Сунақтар ұйымдастығына қарасты және бұларды алмастыру не өзгерту мүмкін емес. Әлдеқалай, егер бұлар алмастырылса немесе өзгертсе ол Алла Тағаланың, періштелердің және адамдардың лағынетіне душар болып, өмірлік азап шегіп және қарғысқа ұшырасын» - деп жазған [10].

Бұған қоса Әбул-Ғазы Убайдулла ханның төмендегідей түрік тілінде жазылған жарлығы: «...сайыдтерге, ұлы діндар ғалымдарға, қайратты ғалым ерлерге, мәртебелі әмірлерге, қадірлі қазыларға, шайхтар мен даналарға, сонымен қатар текті арабтарға, барлық үлкен-кіші кадхударлар мен қожа санатындағы ра ийатларына мәлім болсын: біз бұрынғы билеушілер мен адал ынтасымен берілген ерлердің қасиетті мақтауға лайық сүйеніп - мырза - рахмат Алла ғәлейһ - Хазрет- и Аллама Әбу-л-Хасан-Зийа ад-Дин-Шайх Сахиб-и «Нихайа» Сығнақи мырзаның уақыфына Хисаршық бұлағын беру туралы бізге Жунайид-шайх шайх әл-исламның баталы жарлығын көрсеткені себепті Алама - ий Сығнақи ұрпақтар - шайқтарының жамағатына-олар ұрпақтан-ұрпаққа, ғасырдан-ғасырға дұға оқушылар болғандықтан, біздің хандық жебеуіміз бен біздің хандық мейірімімізді лайықтап төмендегідей әмір еттік: «Хамд Алла - олар алдағы уақытта біздің басқаруымызда тыныштыққа шақырушылар болып қалсын, аталған уақыфты пайдалануда оларға ешкім жанаспсын, кедергі келтірмесін.

Сондай-ақ оларды қаржылық-салық тізімдерден шығарылған тархандардың қатарындағы тархан деп санасын; сондай-ақ олар барлық жағдайда басқа тархандармен тең саналсын және харж-қаражаттан, мал-и жихаттан алық-салықтан, мердігенден, қоналға мен жамалғадан босатылсын. Осы нышанды көріп оларға ежелгі дәстүр бойынша тойлар мен бата қылу салттарында асқа қатысқандар арасында бұлжымас дәстүр бойынша бөлінетін мал етінен сыбағасы берілсін және олардан жыл сайын жаңа нышанның паруаншасы талап етілмесін». Бұл жарлық 1634 жылдың шілде айының 26-сында жазылған (ҚР Білім және ғылым министрлігі Р.Б. Сүлейменов атындағы шығыстану институты) [11].

Әбул-Ғазы Убайдулла ханның бұл жарлығы сунақтардың да қожалармен қатар жергілікті халықтар арасында ислам дінін уағыздаумен айналысатынын дәлелдейді. Сунақ-ата (Һисамиддин) Қожа Ахмет Яссауидің тірі кезінде оның имамы болса оның ұрпақтары кешегі дінсіз Кеңес Одағы орнағанға дейін бірнеше ғасыр бойы мұсылман әлеміне белгілі ескеркішінің шырақшысы болып келді. Реті келгенде айта кетейік «Қожа Ахмет 1157 жылдар шамасында алпыс үш жасқа толғаннан кейін «пайғамбар жасына жеттім бұдан артық өмір сүруім күпірлік» деген оймен осы күнгі өзінің мүрдесі үстіне тұрғызылған ғимараттан оңтүстік батысқа қарай жүз метрдей жерде Аллаға құлшылық ететін бір кісілік жер асты жертөле мешітін салдырады. Оны «Хлует» деп атаған сол «хлуетте ғұмыр кешкен 10 жыл ішінде Қожа Ахмет өзінің атақты «Хикмет» («Даналық сөздері») деп аталатын даналық сөздерін жазған.

Құл Қожа Ахмет, әрбір сөзің дертке дәрмен, Тәліптерге (шәкірттерге) баян етсем қалмас арман. Төрт мың төрт жүз хикмет айт хақ пәрменімен, Пәрмен болса өлгенше жырласам мен, - деп даналық сөздерінің төрт мың төрт жүз жол екенін ескерткен. Бірақ, өкінішке орай, шайырдың «даналық сөздерінің» түп нұсқасы сақталынбаған. Ал бізге жеткен варианттары XV және XVII ғасырларда көшірілген нұсқалары ғана» [9].

Сунақтардың шығу тегі туралы бұрын да жарық көрген тарихи мәліметтер болатын, соларға қоса жоғарыда тағы да біраз мәліметтер жазылды. Осындай тарихи мәліметтер тұрғанда сунақтардың шежіресінен мағлұматы аздар немесе жоқтар «тисе терекке, тимесе бұтаққа» дегендей, Сунақтар туралы негізсіз, дәлелсіз, ешқандай құжатқа сүйенбей жаңсақ мәлімет таратушылар тиылмай келеді. Олар сунақтарды бірде Орта жүзден, бірде Кіші жүзден таратып, «Сунақ атауы Сығанақ қаласының атына байланысы шыққан, сунақта рутайпалық белгілері-таңбалары болмаған» деген тәрізді сөздерді ауызша ғана айтып қоймай баспа сөзде де жазып, таратып жүр. Мұндай негізсіз деректердің айтылуы мен жазылуы ел

арасында белгілі бір дәрежеде түсінбестік, өкпе-наз, ел бірлігіне сызат түсіретінін ұмытпаған жөн болар. Баспасөзде жазылғандардың барлығын теріп, тізіп жатпай-ақ екі-үшеуіне ғана тоқталсақ жетер.

2006 жылы шыққан «Қазақстан ұлттық энциклопедиясы» сунақтар туралы Мәскеудің ықпалымен 1977 жылы шыққан Қазақ Совет энциклопедиясында зерттелмей жазылған мақаланы көшіріп «...Шежіре деректерінде сунақты Орта және Кіші жүздің байырғы тайпаларымен, кейбіреулері қожалармен байланыстырады. Сунақ атауы Сығанақ қаласының атына байланысты шыққан. Сунақтарда ру-тайпалардағыдай таңба болмаған» деп жазыпты. Ел, жер, ұлт, мемлекет туралы нақты анықтама беретін басылымның бұнысы өкінішті-ақ.

Қазақстан ұлттық энциклопедиясының бас директоры, ҚР ҰҒА-ның корреспондент мүшесі, профессор Бауыржан Өміржанұлы Жақып мырзаға Тұрсынбек Басбайұлы Төлепберген қажы тегі Қазақстан ұлттық энциклопедиясында Сунақтар туралы тексерілмеген, шындыққа жанаспайтын мәліметтер жарияланғанын дәлелдеп 23.09.2013 жылы хат жазған [12].

«Қазақстан энциклопедиясының» бас директоры Б.Ө. Жақып мырза осы хатқа алты жарым айдан кейін Тұрсынбек Басбайұлы Төлепберген қажы тегіне 07.04.2014 жылы №24 жазған хатында «Біз сіздің «Сунақтар» жайында жарық көрген еңбектеріңізге, жиған ғылыми деректеріңізге шын ризашылығымызды білдіреміз. Бұл деректер алдағы уақытта, қаржыландыру мәселесі шешілгеннен кейін, «Қазақ энциклопедия» баспасында дайындалатын «Ислам» энциклопедиясы т.б. салалық энциклопедиялар мен тарихи кітаптарға арқау болатынын, әрі сізді бұл басылымдарға автор ретінде шақыратынымызды растаймыз» деп жауап берген... [12]. Өкінішке орай, қаржы мәселесінің шешілуін күте алмай Тұрсынбек ол дүниелік болып кетті.

Ал, Сунақты Орта және Кіші жүздің байырғы тайпаларымен, кейбіреулері қожалармен байланыстыратындар мен Сунақ атауы Сығанақ қаласының атына байланысты шыққан дегендерге айтарымыз: Сунақтардың Орта жүзге де, Кіші жүзге де жатпайтынының дәлелдері, сунақтардың шығу тегі, Сунақ атауының Сығанақ қаласының атына ешқандай қатысы жоқтығы, Сунақ атауы сунна сөзінен шыққаны, Сунақтарды Қожамен байланыстыратыны сунақтар Абу Бәкір ас-Сыддықтан тарағандықтан қожа қауымына жатқан, бірақ қожа деген атты сақтап қалу тәртібін сақтамағандықтан XV ғасырдың екінші жартысында қожа қауымынан өз еркімен бас тартып, қожалар қазақ жеріне келмей тұрғандағы Сунақ деген атын сақтап қалғаны туралы жоғарыда жазылды, оларды қайталап жазудың қажеті болмас.

Сунақтарда басқа ру-тайпалардағыдай таңба болмаған дегендерге академик Ісмет Кеңесбаевтың мына айтқанын келтірсек жетер. «Сунақтар жүздік бөлікке кірмейтін өзінің таңбасы, ұраны бар ру-тайпалардың бірі» [13]. Осыған қоса Н.И. Гродековтың «Киргизы и Кракиргизы Сыр-Даринской области» деген Ташкентте 1889 жылы шыққан кітабының бірінші томында сунақтардың таңбасы болғанын жазғанын айта кеткен артық болмас.

Зейнолла Сәнік пен Жанат Зейноллақызы «Қазақ этнографиясы» деген кітабында Сунақтар туралы мәліметтерді қайдан алғанына сілтеме жасамай тарихи шындық бұрмаланып, «Сунақтар – найман тайпасына жататын дүрмен-барлас руының бір тармағы. Кезінде барлас руы Ұлытау, Қызыларай тауларының бөктерін мекендеген екен. Өйткені, сол өңірде Барлас, Дүрмен деген жерлер бар...

XIV ғасырдың бас кезінде шайбани ұрпақтарынан дүрмен-барластың Әбілғазы имам бастаған бір бөлігі Сығанақ қаласына келеді. Әбілғазы бастаған дүрмен-барластар сол Сығанаққа қоныстанады. Ол жерге Әбілғазы имам өз қаражатына мешіт-медресе салдырады. Ол әрі емші, балгер болатын. Өзі ашқан медресеге жергілікті тайпалардан балалар қабылдап, емшілік ілімнен тәрбие береді.

Жергілікті соғдылар оны «Сунақ әулие» деп атап кетеді. Сунақ соғды тілінде «қарапайым» дегенді білдіреді. Сол Әбілғазы имамның ұрпақтары мен барластар бертін келе «Сунақ тайпасы» атала бастады» - деп жазыпты [14]. Зейнолла Сәндік пен Жанат Зейноллақызының жазғандарына жауап:

1. Әбілғазы Шайбани ұрпағы болса ол Шыңғыс хан ұрпағы деген сөз, ал Шыңғыс хан найман емес, сонда Әбілғазы қалай найман болады?

2. Жоғарыда жазғанымыздай сунақтар қазақ даласына оның ішінде Сығанаққа дін тарату мақсатында VII ғасырда келген миссионерлер, жергілікті халық сол ғасырда-ақ оларды Сунақ деп атағаны. Олар келгеннен кейін мешіт, медресе салып жергілікті халық арасында ислам дінін насихаттап, медреседе жергілікті халықтың балаларын оқытқаны тарихтан белгілі. Зейнолла Сәндік пен Жанат Зейноллақызының тарихты ысырып қойып, Сығанаққа Әбілғазы бастаған топ мешіт, медресе салды, Сунақтарды Сығанаққа XIV ғасырда барған Барлас Наймандар дегеніне қалай түсінуге болады?

Һисамиддин (Сунақ-ата) XII ғасырда өмір сүрген тарихи тұлға, Қожа Ахмет Яссауидің замандасы әрі оның мешітінің имамы болған, Отырар қаласындағы әлемге әйгілі кітапханасын басқарған, Сығанақ - Сунақ қаласындағы медреседе сабақ берген. Һисамиддинді (Сунақ-Атаны) қандай құжатқа сүйеніп Әбілғазыға ауыстырған?

3. Екі мемлекеттің көне сирек кездесетін құжаттар сақтайтын кітапханасынан табылған шежірелерде сунақтың шығу тегі жазылған оны жоққа шығарудың реті келмес. Бір сөзбен айтқанда Зейнолла мырза мен Жанат ханымның жазғандары шындыққа жанаспайды. Бердібай Ділдабеков «Ұржық (Қарашор) божбан ұрпақтары» кітабында «Сунақ түбі – соғдалар (сарттар)» деп жазған [15].

Бердібай Ділдабековтың жазғанының шындыққа жанаспайтынын біз дәлелдеп жатпай-ақ жоғарыда жазылғандарды оқыған кісі өзі-ақ түсінеді. Біздің дана халқымыз «Шындықты қанша қаралағанмен оған күйе жұқпайды» деген ғой.

Сунақтардың шығу тегі Әбу Бәкір ас-Сыддықтан тарайтыны жоғарыда тарихи құжаттарға сүйеніп жазылды, оны қайталап жазудың қажеті болмас. Сунақтардың бұрынғы орналасқан жері Қызылорда облысының Жаңақорған ауданы, Түркістан облысының Түркістан, Кентау қалалары мен сол қалаларының аумағында, Қарағанды облысының Жезқазған өңірінде және Қостанай облысының Жарқайың ауданында болатын. Қазірде негізінен сол аймақтарда тұрады.

Уақыт өткен сайын қоғамның даму үрдісіне сай сунақтар қазіргі кезде азды-көпті болса да Қазақстанның барлық облыстарында, Алматы, Астана және Шымкент қалаларында тұрады. Кешегі коммунистер басқарған аумалы-төкпелі заманда Ресейге, Өзбекстанға, Тәжікстанға, Түркіменстанға, Ауғанстанға, Иранға, Түркияға ауып кеткендері де аз болмаған. Заман түзеле бастағаннан кейін бірқатары елге оралғанымен сол жақты жерсініп қалғандары да аз емес. Әсіресе, Өзбекстанда, Ташкент қаласы мен Ташкент облысында біраз сунақтар тұрады. Бұлардан тыс Тәжікстанда, Түркіменстанда, Қырғызстанда Өзбекстандағыдай көп болмағанымен сунақтар тұрады.

Қорытынды

Этнографиялық топ өзінің дәстүрлі мәдениетінде ерекшеліктердің болуымен сипатталады, субэтникалық топ мәдениет пен тілдегі ерекшеліктерден басқа, осы топ өкілдерінің белгілі бір топтық өзіндік санасының болуымен сипатталады.

Халықтың этникалық құрылымының қалыптасуы мен оның этникалық дамуы тоқтамайды. Әр тарихи кезеңдерде этнос басқа этникалық қауымдастықтармен этносаралық интеграция, этникалық ассимиляция және консолидация процестеріне ене алады. Басқа этностармен және этникалық қауымдастықтармен өзара әрекеттесу процесінде бір бөліктің немесе толығымен көршілес этникалық топтардың тілдік ассимиляциясы, бір этностың бір

бөлігінің екінші этностың құрамына енуі, халықтардың өзара мәдени ықпалы, этнографиялық немесе субэтникалық топтардың әртүрлі этностардың құрамына енуі мүмкін.

Қазақ халқының құрамында – жүз, ру ерекше топтары бөлініп, олар әдебиетте «этникалық топтар», «субэтникалық топтар», «рулар» және т.б. терминдермен аталып, қазақ халқының этникалық тұтастығын бұзбады.

Дәстүрлі қазақ қоғамының ішінде тайпалық және жүздік жүйеге кірмейтін халықтардың әртүрлі топтарына қожа, төре, төлеңгіт, сунақ және бақсайыс рулары жатады. Қазақ халқының этникалық құрамын зерттеуде Қазақстан әр бір аймағында орналасқан тайпалық және жүздік жүйеге кірмейтін халықтардың этникалық тарихы мен орнын көрсету - қазіргі отандық этнография мен тарихтың маңызды мәселелерінің бірі болып саналады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Абиль Е.А., Исин А.И., Калшабаева Б.К. и др. Инкорпорированные и внеузовые группы в составе казахов (XVIII–начало XX вв.): Коллективная монография. – Алматы: Изд-во ИП «Базарбаев», 2020. – 415 с.
2. Гумилев Л.Н. Этногенез и биосфера Земли. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1989. – 496 с.
3. Семенова В.П. Россия: полное географическое описание нашего Отечества. Настольная и дорожная книга для русских людей. Т. 18. Киргизский край. – СПб.: Изд-во А.Ф. Девриена, 1903. – 488 с.
4. Выписка из объяснительной записки комиссии к проекту Положения об управлении в казахских степях (1867 г.). // Материалы по истории политического строя Казахстана. Т. 1. – Алма-Ата: Издательство АН Казахской ССР, 1980. – 279 с.
5. Валиханов Ч.Ч. Собрание сочинений в пяти томах. Т. 1. Дневник поездки на Иссык-куль. – Алма-Ата: Главная редакция казахской советской энциклопедии, 1984. – 357 с.
6. Сауранбаев Н.Т. Диалекты в современном казахском языке // Вопросы языкознания. – 1955. – №5. – С. 43–51.
7. Сейдімбек А. Қазақтың ауызша тарихы. – Астана: Foliant, 2017. – 728 б.
8. Саттарұлы С.О. Қожалар шежіресі. – Алматы: Жеті жарғы, 2016. – 672 б.
9. Сопыбеков А., Сарқұлов А. Һисамиддин Сығанаки (Сунақ Ата) тұғырлы тұлға. – Алматы, 2012. – 45 б.
10. Қаракқожаұлы Ш. Сунақ-Ата (Һисамиддин). – Астана, 2003. – 69 б.
11. Қазақстан тарихы туралы деректер. V том. XV–XIX ғасырлар шығармаларынан үзінділер. – Алматы: Дайк-Пресс, 2006. – 135 б.
12. Басбайұлы Т. Сунақтар шежіресі. 5-том. – Алматы, 2015. – 682 б.
13. Кеңесбаев І. Қазақ тілінің фразологиялық сөздігі. – Алматы: Ғылым, 1977. – 711 б.
14. Зейнолла С., Зейноллақызы Ж. Қазақ этнографиясы. – Алматы: Ан Арыс, 2016. – 530 б.
15. Ділдабеков Б. Ұржық (Қарашор) божбан ұрпақтары. – Шымкент, 2013. – 53 б.

REFERENCES

1. Abil E.A., Isin A.I., Kalshabaeva B.K. i dr. Inkorporirovannye i vneuzovye gruppy v sostave kazahov (XVIII–nachalo XX vv.) [Incorporated and non-university groups of Kazakhs (XVIII–early XX centuries)]: Kollektivnaia monografiia. – Almaty: Izd-vo IP «Bazarbaev», 2020. – 415 s. [in Russian]
2. Gumiliev L.N. Etnogenez i biosfera Zemli [Ethnogenesis and the biosphere of the Earth]. – L.: Izd-vo LGU, 1989. – 496 s. [in Russian]
3. Semenova V.P. Rossiia: polnoe geograficheskoe opisanie nashego Otechestva. Nastolnaia i dorojnaia kniga dlia russkikh liudei. T. 18. Kirgizski krai [Russia: a complete geographical description of our Fatherland. A desktop and travel book for Russian people. Vol. 18. Kyrgyz territory]. – SPb.: Izd-vo A.F. Devriena, 1903. – 488 s. [in Russian]
4. Vypiska iz obiasnitelnoi zapiski komissii k proektu Polojenia ob upravlenii v kazahskih stepiah (1867 g.). [An extract from the explanatory note of the commission to the draft Regulation on management in

- the Kazakh steppes (1867)] // Materialy po istorii politicheskogo stroia Kazahstana. T. 1. – Alma-Ata: Izdatelstvo AN Kazahskoi SSSR, 1980. – 279 s. [in Russian]
5. Valihanov Ch.Ch. Sobranie sochineni v piati tomah. T. 1. Dnevnik poezdki na Issyk-kul [Collected works in five volumes. Vol. 1. Diary of a trip to Issyk-Kul]. – Alma-Ata: Glavnaia redakcia kazahskoi sovetskoi enciklopedii, 1984. – 357 s. [in Russian]
 6. Sauranbaev N.T. Dialekty v sovremennom kazahskom iazyke [Dialects in the modern Kazakh language] // Voprosy azykoznania. – 1955. – №5. – S. 43–51. [in Russian]
 7. Seidimbek A. Qazaqtyn auyzsha tarihy [Oral history of Kazakh]. – Astana: Foliant, 2017. – 728 b. [in Kazakh]
 8. Sattaruly S.O. Qojalar shejiresi [Hodga's Genealogy]. – Almaty: Jeti jargy, 2016. – 672 b. [in Kazakh]
 9. Sopybekov A., Sarqulov A. Hisamiddin Syganaqi (Sunaq Ata) tугyrlы tulga [Hisomiddin Syganak (Sunak Ata) is an outstanding personality]. – Almaty, 2012. – 45 b. [in Kazakh]
 10. Qaraqojaulы Sh. Sunaq-Ata (hisamiddin) [Sunak-Ata (Hisamiddin)]. – Astana, 2003. – 69 b. [in Kazakh]
 11. Qazaqstan tarihy turaly derekter. V tom. XV–XIX gasyrlar shygarmalarynan uzindiler [Facts about the history of Kazakhstan. Volume V. Excerpts from the works of the XV–XIX centuries]. – Almaty: Daik-Prass, 2006. – 135 b. [in Kazakh]
 12. Basbaiuly T. Sunaqtar shejiresi [Sunak's Genealogy]. 5-tom. – Almaty, 2015. – 682 b. [in Kazakh]
 13. Kenesbaev I. Qazaq tilinin fraziologialyq sozdigi [Phrasological Dictionary of the Kazakh language]. – Almaty: Gylym, 1977. – 711 b. [in Kazakh]
 14. Zeinolla S., Zeinollaqyzy J. Qazaq etnografiasy [Kazakh ethnography]. – Almaty: An Arys, 2016. – 530 b. [in Kazakh]
 15. Dildabekov B. Urjyq (Qarashor) bojban urpaqtary [Urjik (Karashor) bozhban descendants]. – Shymkent, 2013. – 53 b. [in Kazakh]